

Vincze Ferenc

Ideológia és rekanonizáció

– az 1956–57-es Dsida-vita diskurzusa és retorikája –

A második világháború utáni Romániában hatalomra került kommunista rendszer a társadalom és a kultúra minden területét birtokolni és irányítani akarta. A szépirodalom korabeli lehetőségeit, határvonalait és a róla szóló diskurzust az az irodalomkritika szabta meg, mely teljes mértékben megkísérelte kiszolgáltatni a politikai hatalmat. Az irodalom kritikai értékelését az általam tárgyalt időszakban – 1956 és 1957-ben – többnyire két periodika végezte: az egyik a heti rendszerességgel megjelenő kolozsvári *Utunk*, a másik a marosvásárhelyi szerkesztésű havilap, az *Igaz Szó*.¹ Ahhoz, hogy az 1956-ban és 1957-ben, az *Utunk* hasábjain lezajlott, Dsida Jenő költészete és újságírói szerepvállalása körül kialakult vitát megérthessük, bizonyos mértékben szemléltetnünk kell azt a diskurzust, melyet főként a fentebb említett lapok irányítottak.

Egy irodalompolitikai diskurzus természetrajza

Az 1945-öt követő politikai változás Romániában egy totalitárius rendszer hatalomra jutását eredményezte, mely a kommunista ideológiát tűzte zászlajára, és a kommunizmus megvalósítását tette meg céljául.² A rendszer osztályharcot hirdetett, s a társadalom alappillérének a dolgozó parasztságot és a városi munkásságot tekintette. Teljesen új alapokon kívánta újraszervezni a társadalmat, s ebben a két világháború között közéleti szerepet vállaló értelmiség, a hajdani gazdatársadalom és az egyház periférikus helyre szorultak, sőt, a rendszer által felvázolt ellenségképet főként a fentebbi csoportokról mintázták. A kommunizmus megvalósítása lebegett célként minden társadalmi csoport előtt, s a hatalom ennek teljesítését az előre megszabott és kidolgozott tervekben látta. A tervgazdálkodás eszméje pedig egyaránt jelen volt a gyárakban és a mezőgazdaságban, s végül az élet minden területén megjelent. A politikai helyzet e rövid felvázolása csupán azt a célt szolgálta, hogy ezek után könnyebben bemutathassuk azt a hatást, melyet a hatalom az irodalomra gyakorolt.

¹ Az *Igaz Szó* és az *Utunk* között meglévő, éppen ezekben az időkben egyre erőteljesebbé váló feszültségről és a későbbiekben kipattanó Földes László-ügyről még szót ejtünk.

² „Az ötvenes évek Romániában egyértelműen a hatalom erőszakszervezetekre alapuló kiterjesztésének, megszilárdulásának – a totális rendszer kialakításának – korszaka. A kutatók sarkított, vitára ingerlő állítása szerint a sztálinizmus ebben a korszakában a párt a kialakuló rendszer egyetlen politikai aktora.” Gagyí József: *Magyar Autonóm Tartomány: egy centralizációs kísérlet*, in *Autonóm magyarok? Székelyföld változása az „ötvenes” években*, szerk. Bárdi Nándor, Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 2005, 401.

A kommunista rendszer elég korán felismerte az irodalomban és az irodalmi kommunikációban rejlő lehetőségeket, s így magát a szépirodalmat is a fentebbi cél – a kommunizmus megvalósítása – érdekében kívánta bevetni. Nem véletlen a „harcí” szóhasználat, hiszen a hatalom a „forradalom jegyében” akarta „kiharcolni” a kommunizmust, s ez a „harc” jelentette minden téren a kiindulópontot. A szépirodalom azt az eszközt jelentette, melynek segítségével a tágabb néprétegek számára – érthető formában – elérhetővé tudták tenni az ideológiát, s egyszerű történetek formájában bemutathatták például a kollektivizálás előnyeit, leránthatták a leplet az osztályellenségről, vagyis a kulákokról, szemléltethették a dolgozó parasztság és a városi munkásság együttműködésének hasznosságát, egyszóval mindazt, amit a társadalom átalakításában fontosnak tartottak. Mindez természetesen azt is jelentette, hogy a párt kiterjesztette hatalmát az irodalmi közbeszédet meghatározó orgánomokra, a folyóiratokra és hetilapokra, s így közvetlenül tudta irányítani és tematizálni az irodalomról szóló diskurzust. Ez nem csupán a kommunizmus útján való „előrenyomulás” céljából volt fontos, hanem azért is, hogy a múlt irodalomtörténeti eseményeinek elemzésénél a nemkívánatos polgári, klerikális elemeket – értem ezalatt az írók, költők munkásságát, életművét – az ideológia szempontjából értelmezzenek vagy elhallgassanak.³ Érdemes itt kitérni a hatalom kettős szerepére: egyfelől hatással van arra a csoportra – a lapok szerkesztősége –, mely a diskurzust tematizálja és irányítja, másfelől pedig közvetve, tehát a fentebb említett csoporton keresztül meghatározza azt is, hogy ki publikálhat, illetve ki nem ezekben a folyóiratokban és hetilapokban. A hatalom és a diskurzus kapcsolatának bemutatásakor Teun A. van Dijk így írja le a fentebbi szituációt: „A hatalom magában hordozza az ellenőrzést, nevezetesen az egyik csoport (tagjai) ellenőrzését a másik csoport (tagjai) felett. Ez az ellenőrzés vonatkozhat a *cselekvésre* és a *gondolkodásra*: azaz egy hatalomban lévő csoport korlátozhatja mások cselekvési szabadságát, de befolyásolhatja a tudatukat is.”⁴ A tárgyalt esetben a hatalom mint csoport egyszerre korlátozza a számára alárendelt csoport, mármint a szerkesztőség, cselekvését és gondolkodását is. Ha továbblépünk, akkor azt fogjuk látni, hogy hasonló kapcsolatban állnak egymással a szerkesztőség és az újságok szerzői.⁵

A fentebb felvázolt, a hatalom által befolyásolt diskurzus, mint láttuk, nemcsak azt határozza meg, kik szólalhatnak meg „benne”, hanem egyúttal azt is megszabja, hogy miről szólalhatnak meg. Amikor a diskurzus tárgyról beszélünk, meg kell különböztetnünk egy progresszív és egy retrospektív aspektust. Progresszívként értelmezhetjük azt, ami a jelenben és a jövőben megjelenik, retrospektívként pedig azt, amit a diskurzus a múltra vonatkozólag mond, pontosabban mondhat.⁶ Fejtegetésünkkel már el is érkezünk a kánon problémájához. Minthogy a vázolt diskurzust irányító csoport határozta

³ Vö. „föltételezem, hogy minden társadalomban ellenőrzik, kiválogatják, megnevezik a diskurzus termelését, majd a termékeket újra elosztják, mégpedig bizonyos számú eljárás szerint, amelyeknek az a szerepük, hogy csökkentsék a diskurzus veszélyeit, uralmukba kerítsék véletlenszerű megjelenését, kiküszöböljék súlyos, fenyegető anyagiságát.” Foucault, Michel: *A diskurzus rendje*, in Holmi, (ford. Török Gábor) 1991/7., 869.

⁴ Teun A. van Dijk: *A kritikai diskurzuselemzés elvei*, in *Szövegváltozatok a politikára*, szerk. Szabó Márton, Kiss Balázs, Boda Zsolt, Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó, 2000, 447.

⁵ Vö. „Tudjuk jól, hogy mindent kimondani nincs jogunk, nem lehet bárhol mindenről beszélni, végül pedig nem mindenki beszélhet bármiről. A tárgy, a körülmények és a beszélő alany kiemelt vagy kizárólagos jogának tabuja: itt három titalom együttes fellépéséről van szó, amelyek keresztetik, fölerősítik vagy kiegyenlítik egymást, állandóan változó, bonyolult rostélyt alkotva.” Foucault, *i. m.*, 869.

⁶ Vö. Kulcsár-Szabó Zoltán meghatározása a kánon progresszív és retrospektív aspektusa kapcsán. Kulcsár-Szabó Zoltán: *Irodalom / történet(i) / kánon(ok)*, in *úó.: Hagyomány és kontextus*, Budapest, Universitas, 1998, 185.

meg a korabeli kánon alakulását, egyértelmű a tény, hogy az 1950-es évek szépirodalmi kánonjának alakulása erőteljesen ideologikus. A korabeli kortárs romániai magyar irodalom terméséből csupán az kerülhetett a kánonba, ami megfelelt a csoport támasztotta ideológiai elvárásoknak. Tehát, amint már említettük, az irodalom szerepe a hatalom szerint az volt, hogy a kommunizmus előnyeit, a múlt hátrányait szemléltesse, és a kritikai megnyilatkozások lehetősége a minimálisra csökkent. Az ideológiai elvárások tehát cenzuraként működtek, s ahogy Aleida és Jan Assmann is fogalmaz: „Minden kánon beszűkíti a megelőző tradíciót. Ez történik akkor például, amikor – képletesen szólva – egy többszörösen tagolt és tágas térségen, melynek horizontja a távolban ködökbe vész, elkerítenek egy bizonyos területet. Erre a behatárolt Szent Körzetre összpontosul aztán minden figyelem.”⁷ A romániai magyar irodalom tekintetében ez a „Szent Körzet” nem volt más, mint azon szerzők köre, akiket kiemeltek a hagyományból, mivel könnyen meg tudták őket feleltetni az ideológia támasztotta elvárásoknak. Erre kifejezetten jó példa az *Utunk* hasábjain visszatérően jelentkező Haladó hagyományaink című rovat, melyben egyfelől olyan szerzők kaptak helyet, akik semmilyen szempontból sem veszélyeztették a fennálló elvárások horizontját, másfelől valamiképpen éppen az előbbi elvárásoknak tettek eleget: pl. Gárdonyi Géza, Bajza József, Szigligeti Ede, Kölcsey Ferenc, Balassi Bálint. A felsorolt nevekből egyértelműen kiderül, hogy a rovat a meglehetősen messzi hagyományhoz nyúlt vissza, s hogy a felsorolásból kimaradtak és hiányoznak a két világháború között élt szerzők. Csupán 1956-ban, mikor már megtörtént a sztálini (irodalom)politikával való szembenézés, került a rovatba Benedek Elek és Tompa László. A fentebbi szerzőket bemutató írások kommentárként értelmezhetők, melyek az írókat, költőket a megfelelő helyre helyezték az igencsak leszűkített tradícióban.⁸ Ez a fentről irányított irodalomértelmezés egyszerre kísérelte meg megőrizni a kánon ideologikus jellegét, másrészt pedig bizonyos értelemben újra és újra feltörte a kánont, s újabb szerzőkkel egészítette ki.⁹

Ebbe az irodalompolitikai és irodalomtörténeti kontextusba érkezett meg 1956 őszén Panek Zoltán cikke, melyben Dsida Jenő költészetének rekanonizációját javasolta. A cikk kiváltotta vita egyfelől szemlélteti a diskurzus és a kánon zártságát és tiltakozását az újítás ellen, másfelől pedig a különféle retorikai eljárások, melyekkel a szerzők körüljárták Dsida életművét, jól mutatják, milyen lehetőségek voltak a diskurzus alakítására. Az *Utunk* hasábjain lezajlott vita bemutatásán keresztül szeretnék rávilágítani arra, hogy a korabeli diskurzus megváltoztatása és uralása komoly irodalompolitikai játszmát jelentett, s itt kell megemlíteni azt is, hogy ez a vita csupán a diskurzus belső megváltoztatását kísérelte meg. Az irodalmi diskurzus uralására példaként inkább a nem sokkal később kirobbant Földes László-ügy szolgálhat, melyben nemcsak irodalmárok feszültek egymásnak, hanem a két legerősebb irodalmi lap, az *Igaz Szó* és az *Utunk* is, mely „harc” voltaképp az irodalompolitikai diskurzus feletti hatalom megszerzésére irányult.¹⁰

⁷ Aleida Assmann, Jan Assman: *Kánon és cenzúra*, in *Irodalmi kánon és kanonizáció*, szerk. Rohonyi Zoltán, Budapest, Osiris, 2001, 92.

⁸ Uo., 95.

⁹ Vö. „A politikai uralommal kötött szövetség által, ha úgy tetszik, az »alulról adott kánon« »felülről adott kánon«-ná változik át. Ennek megfelelően alakul a cenzúra jellege, mely ettől fogva nem annyira a tan tisztaságának (az egyházatyák fő törekvése), hanem a hitvallás konformitásának és kötelező voltának (az immár a császár által összehívott zsinatok fő törekvése) kíván érvényt szerezni.” Uo., 104.

¹⁰ Ld. Stefano Bottoni: *A hatalom értelmisége – az értelmiség hatalma*, in *Autonóm magyarok? Székelyföld változása az „ötvenes” években*, szerk. Bárdi Nándor, Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 2005, 572–610.

A vitaindító „ébresztés”

A Dsida költészete körül kipattant vita, melyben Panek Zoltán, Szilágyi András, Szócs István, Méliusz József, Páskándi Géza, Szentimrei Jenő és Földes László is megszólaltak, 1956 szeptemberében indult, és végül a következő év őszén a főszerkesztő, Földes László írásával zárult le. A vitaindító írást Panek Zoltán közölte *Dsida Jenő ébresztése* címmel¹¹, s a cikkel kapcsolatban talán le lehet szögezni, hogy nem feltétlenül készült vitaindítónak, inkább egyszerűen figyelemfelkeltés volt a célja: buzdítás egy Dsida gyűjteményes kötet kiadására. Azonban a kontextus, a fentebb felvázolt diskurzus feltételei és tulajdonságai szinte megelőlegezték Dsida költészete kapcsán a polémiát, s az addig tabuként kezelt életmű éles vitákat váltott ki. Hogy miért kezelték tabuként az életművet, miért hallgatták el Dsida munkásságát, az a cikkek tárgyalásából világosan ki fog derülni, s az is világossá fog válni, miként kísérelték meg a költőt újra visszahozni az irodalmi köztudatba.

Panek Zoltán írása költői kérdéssel indul: „Mikor adjuk már ki Dsida Jenőt?”¹². A szerző egész írása ennek a kérdésnek a megválaszolása, ugyanakkor már a feltett kérdésből következtethetünk az elhallgatás okaira is. Emellett azt is meg kell fogalmazni, hogy a kérdés, majd az azt követő bírálat („Teltek – telnek az évek, de Dsida /és érdemes kortársai/ művéről nemcsak a Kiadó feledkezett meg, hanem hallgattak és hallgatnak róla a monográfia-szegény hazai kritikusok is. De ez nem is csoda, hiszen a legutóbbi időkig még a nevét is alig-alig írtuk le Dsida Jenőnek...”¹³) egyúttal kritikailag viszonyul a fennálló kánonnal és diskurzussal szemben is. Első olvasásra úgy tűnik, Panek csupán afelett bosszankodik, hogy a kritikusok és az irodalomtörténészek megfeledkeztek Dsida költészetéről és ennek méltatásáról. Érdemes azonban felfedezni a tényszerű kijelentés mögött megfogalmazódó kritikát: egy irodalom-immanens diskurzusban mindez tényleg csupán azt jelentené, hogy az irodalomkritika elhanyagolta egy szerző értékelését, azonban a korabeli kontextust figyelembe véve az állítás mögött kritika fogalmazódik meg magával a diskurzussal szemben is, hiszen maga a diskurzus az, mely megszabja, hogy kik és miről szólhatnak meg benne.

Panek a *Hét évszázad magyar versei* című antológia rövid Dsida-életrajzát idézi fel, melyben már érezhető a korabeli ideologikus szemlélet: „Dsida Jenő (1907–1938) – Szatmáron született; jogot végzett Kolozsvárott. Szerkesztette a Keleti Újság-ot és a Pásztortűz című folyóiratot. Költészetét elégikus hangulatok, nagy és sokszor öncélú formaművészet jellemzi, melynek bűvöletébe a kapitalizmus nyomasztó valósága elől menekült. Legjobb verseiben őszinte emberi érzéseket szólaltatott meg, hangot adott a szegények és az elnyomottak iránt érzett rokonszenvének is. Válogatott versei 1944-ben jelentek meg.”¹⁴ A szerző ebből a rövid életrajzból indul ki, melyet megkísérel mondatról mondatra cáfolni és átértelmezni. „Dsida Jenő költészetét valóban »elégikus hangulatok« lengik át – de hát ez még nem bűn... »Nagy formaművészet jellemzi« – de ezt, az egész magyar költészetben is párját ritkító nagy formaművészetet túlzás lenne 1956-ban is »sokszor öncélú«-nak nevezni.” Talán a hangsúly az öncélúság cáfolásán van, hiszen itt az életrajz azt sugallja, hogy Dsida költészete semmilyen adalékkal nem járul hozzá a társadalom építéséhez, mely a korabeli irodalompolitika irányította irodalomtörténet-írás számára minden esztétikai kategória fölött álló mérce volt. Az öncélúság ellentételezéseként Panek az életrajz

¹¹ Panek Zoltán: *Dsida Jenő ébresztés*, in *Utunk*, 1956/38., 4.

¹² *I. m.*, 4.

¹³ *I. m.*, 4.

¹⁴ *Uo.*

azon részére hivatkozik (és egészíti ki), mely Dsida empátiakészségéről szól: „Ezzel a formaművészettel nagy és őszinte emberi (s nemegyszer félreérthetetlenül forradalmi) érzéseket és gondolatokat fejezett ki Dsida Jenő, semmivel sem öncélúbban, mint nagy lelki rokon kortársai: Kosztolányi, Babits, Tóth Árpád. A »belülről látók fényességével« megáldott költészet a Dsida Jenőé. Ízig-vérig művész volt. Nem forradalmár művész, de lényegében és fő vonásaiban mindig haladó, minden emberi érzés iránt fogékony, mélyenérző költő, aki »a könnyű, halk beszédet« szerette.”¹⁵ A szerző egyfelől itt kiemeli azt az empátiát, mely a költő verseiben a szegénység és az elesettek irányában megnyilvánult, másfelől pedig – szintén az öncélúság ellentételezéseként – olyan költőkhöz hasonlítja, akiknek a kánonban elfoglalt helyét még a regnáló, ideológiával átítatott irodalompolitikai diskurzus sem kérdőjelezte meg. Harmadrészt érdemes figyelmet szentelni a pár mondaton belül kétszer is leírt „forradalom” szónak. A kommunista retorika visszatérően hangoztatott szava nem véletlenül kerül kétszer is Panek mondataiba. Igaz ugyan, hogy másodsor kijelenti, Dsida nem feltétlenül forradalmár művész, azonban „haladó” szellemisége megkérdőjelezhetetlen.¹⁶

Panek Zoltán cikkében kritikával illeti a fennálló diskurzust, hiszen az nem kívánt foglalkozni Dsida költészetével. Ezzel egy időben viszont azt is megkísérelte, hogy a költő életművét beillesse a korabeli kánonba, s eközben e kánon mércéit és kívánalmait folyamatosan szem előtt tartotta. Az életmű azon részére utal szövegében, mely megfeleltethető a korszak igényeinek, tehát a kellőképpen haladó és forradalmi szellemiségű költeményekre. A cikkíró, úgy tűnik, tisztában volt a korlátjaival: a diskurzus egész irányultságát és átpolitizáltságát nem szüntethette meg, azonban érezte, lehetőség adódhat arra, hogy kényszerű megfeleltetések révén olyasmiről szólaljon meg, ami eddig tabunak számított; ezzel egyszerre tágitotta a diskurzust, másfelől pedig ezen keresztül a kánon feltörését is megkísérelte. Hogy valójában mennyire sikerült ez, s hogy mindez milyen ellenérzéseket váltott ki a kortársakból és a diskurzust irányítani kívánó irodalomkritikusokból, azt a vita kibontakozása, a Panek-cikkre született reakciók fogják szemléltetni. A fentebb bemutatott írás kapcsán arról sem szabad megfeledkezni, hogy az *Utunk* szerkesztősége a cikket megjelentette, tehát ha nem is teljes mértékben, de részben egyetérthettek Panek gondolataival. Mindezt azért tartom fontosnak, mert az első akadályt a Panek-cikk akkor küzdötte le, mikor a szerkesztőség szabad utat biztosított a publikálás számára. A diskurzust ellenőrző csoport végeredményben engedélyezte egy olyan írásnak a megjelenését, mely éppen az általuk kialakított és fenntartott diskurzust „kritizálta”.

Az ideológia fogságában

Panek cikke az első heves reakciót Szilágyi Andrásban váltotta ki, aki nem sokkal az írás megjelenése után válaszcikket közölt az *Utunkban*.¹⁷ Szilágyi írása tételesen éppen azokat az állításokat kívánta cáfolni, melyeket Panek kiemelt Dsida javára, s melyekkel éppen az ideologikus diskurzus számára kívánta megfelelővé tenni a költő életművének egy részét. A válaszcikk szerzője gúnyosan sorolta fel mindazokat az állításokat, melyekben Panek

¹⁵ Uo.

¹⁶ A „haladó” szó megjelenése is könnyen magyarázható, gondoljunk csak a már említett „Haladó hagyományaink” rovatra az *Utunkban*, mely az értékelhető tradíció számontartását és felelevenítését tűzte céljául.

¹⁷ Szilágyi András: *Tévedtünk volna?*, in *Utunk*, 1956/40., 4.

arra hivatkozott, hogy Dsida költészetének akár forradalmi tulajdonságai is voltak¹⁸, majd megjegyzi: „Dsida Jenő ugyanis nem a kapitalizmus nyomasztó valósága elől menekült az öncélú játékba, ahogy ezt Rónai György, az életrajzírója állítja. Dsida jelleméhez és politikai álláspontjához nagyonis illett, nagyonis talált az öncélú játék.” Szilágyi ezen megnyilvánulása már érzékelhetővé teszi azt az irányt, melyet a későbbiekben is követni fog: nem a költő életművét szemléli, hanem az ember jellemét és politikai álláspontját, és ez utóbbit saját, korabeli horizontjából el is ítéli. Élesen el lehet különíteni egymástól a cikkíró és Panek szempontjait: míg az előbbi megpróbálta csupán a költészetet nézni, addig az utóbbi még csak kísérletet sem tesz erre, egyből tisztán politikai síkra tereli a vitát. A kommunista ideológia forradalmi retorikája Szilágyinál is jól érzékelhető: „Mert mit tagadjuk – szemben állottunk. A *Korunkban* és az *Egy Hét*-ben és a *Gyár és Utcá*-ban és más lapokban. A barikád túlsó oldalán, sőt túlsó oldalának jobb szárnyán vélünk szemben Dsida Jenő állott.”¹⁹ A szembenálló politikai lapok esetében még láthatunk halvány kapcsolódást az irodalomhoz, de a későbbiekben ez teljesen eltűnik, s csupán az ember bemutatása marad, mely ábrázolás a diskurzus ideológiája szerint fogalmazódik: „Tudtuk róla, hogy a grófok embere még aztán olyan körök dédelgetik, szeretik, támogatják, amelyek később – Dsida halála után – a Horthy-uralomnak nemcsak kiszolgálói, hanem legfőbb támaszai voltak.”²⁰

Mindezen felvezetés után Szilágyi a legsúlyosabb érvét húzza elő, miszerint Dsida a fasiszta *Erdélyi Lapok*nál dolgozott, s itt a költő Markovits Rodion íróhoz írt nyílt levélre hivatkozik: „Panek szóbelileg hivatkozik Dsida *Bútorok* című versére. Én viszont a magyar fasizmus első erdélyi napilapjára, az *Erdélyi Lapokra* hivatkozhatom, amelyben Dsidának cikke jelent meg Markovits Rodionról. »Kedves Jakab« – így kezdődik a cikk, és ilyen hangnemben folytatódik. De én koronatanúnak elővehetem még a nem kommunista Szentimrei Jenőnek a *Korunkban* megjelent versét is.”²¹ Egyfelől talán túlzás a jobboldali, konzervatív napilapot fasisztaként megbélyegezni, másfelől pedig a levéllel kapcsolatos állításokat is érdemes alaposabban szemügyre venni, hiszen itt Szilágyi nyíltan antiszemitának nevezi Dsidát. Nagy részben éppen ennek a levélnek volt köszönhető az, hogy Dsidát fasisztának minősítették, s ezért sokáig költészetéről is hallgattak. A Markovits Rodionnal történt levélváltásnak hosszú története van, s mindez szorosan nem tartozik tanulmányom tárgyához, azonban Marosi Ildikó *Séta egy csodálatos szigeten* című Dsida-kötetbe írt előszavából érdemes felidézni egy részletet (ugyanitt további adalékok a Dsida–Markovits-vitához): „A polémia egyiküknek sem vált díszére. Dsida nyílt levele is pamfletizű (vagy inkább ízetlen) gúnyos-főlényes kioktatás, melybe a kortársak még antiszemitizmust is beleéreztek, nem tudván, hogy Markovits diákkorában változtatta meg keresztnevét Jakabról Rodionra, egyik Dosztojevszkij-hős iránti rokonszenvéből.”²² Éppen negyven év múlva ismét megszólal az „ügyben” Panek Zoltán, aki esszéjében szintén utal a Markovits–Dsida-levélváltásra.²³

Továbblepve Szilágyi felidézi Szentimrei Jenő Dsida halálára írt versét, melyet szintén felsorakoztat az érvek közé; most csak a vers néhány sorát idézzük: „*Lakájok közt elpusztulni lakájul / Annak, ki félistennek született. / Ily sorsba még ép szív is belefájdul. / Hát a halódó,*

¹⁸ „Panek ugyanis nem állít kevesebbet Dsida Jenőről, mint azt, hogy ...»nemegyszer félreérthetetlenül forradalmi érzéseket és gondolatokat fejezett ki«, »nem forradalmár művész, de lényegében és fő vonásaiban mindig haladó, minden emberi érzés iránt fogékony.«” *I.m.*, 4.

¹⁹ *Uo.*, 4.

²⁰ *Uo.*, 4.

²¹ *Uo.*, 4.

²² Dsida Jenő: *Séta egy csodálatos szigeten*, Kolozsvár, Kritérium, 2005, 28.

*mely alig ketyeg!*²⁴ Az idézettel utal a nem kommunista Szentimreire, ezzel is mintegy alátámasztani kívánja azt a tényt, hogy Dsida a fasiszta rendszer kiszolgálója volt; Panek Kosztolányira, Babitsra és Tóth Árpádra történt utalását és Dsida velük való összehasonlítását szintén megkísérli felszámolni: nem az irodalmi összehasonlítás lehetőségei számítanak, hanem az a különbség, ami véleménye szerint a fentebbi szerzők háborúellenes kijelentései és Dsida álláspontja és világnézete között feszült.²⁵ Ha végigtekintünk Szilágyi András cikkén, világossá válik számunkra, hogy Dsida megítélését tekintve a szerző írásában csupán egy szempont érvényesül, és ez a politika szempontja. A korabeli diskurzust irányító politika érvei köszönnek itt vissza, s az irodalmi kategóriák teljesen kiíródnak Szilágyi megszólalásából. A cikk retorikai felépítése a kommunizmus harci metaforikájára épül, melyben központi szerepet kap a barikád, és szintén használja a régi rendszer megjelöléseit, mint például gróf, melyről magát az ellenségképet mintázták. Az írás végén ismételten kinyilvánítja véleményét, melyben egyértelműen Dsida politikai szerepvállalásától teszi függővé a költő kanonizálhatóságát: „Őszintén bevallhatom, hogy én annak idején szoban és írásban hadakoztam Dsida Jenő ellen. Nem szerettem, elsősorban azért, mert tudtam, tisztában voltam vele, hogy a Dsida Jenő-féle jakabozások az 1932-es Erdélyi Lapokban a faszizmusnak toboroznak híveket.”²⁶

A következő megszólaló Méliusz József volt, azonban az ő esete azért különleges, mivel az *Utunk* nem közölte a vita kapcsán írt cikkét²⁷, hanem csak később, az 1961-ben megjelent *Kitépett naplólapok* című kötetében látott napvilágot. Méliusz cikkét tehát annyira túlzónak és elfogultnak tartotta a szerkesztőség, hogy nem kapott lehetőséget a vitában való részvételre, ami egyúttal azt is jelenti, hogy bizonyos értelemben nem szólalhatott meg a diskurzusban. A szerző írásában, ahogyan ezt Szilágyi András is tette, az aktuális és regnáló politika felől közelítette meg Dsidát. Nem írhatjuk, hogy Dsida költészetét, mert Méliusz cikkében szinte szó sem esik irodalomról, a szerző politikai szempontjai minden más lehetséges érvet elnyomnak. Éppen azt a politikai eseményt idézi meg rögtön írásának elején, melynek hatására valamelyest enyhülés volt tapasztalható az (irodalom)politikában: „Osztom a felszólaló véleményét, hogy az, ami Dsida Jenő életművéből az időszerűség vonalára esik, jogot formálhat a mindenkori érdeklődésre. Erre minden társadalmilag hasznos vers igényt tarthat. Épp csak az fogadható fel nehezen, hogy egyesek a huszadik kongresszus örvén olyanfajta »olvasást« várjanak, amelyben liberális csapdáknak válnánk foglyaivá, és most már mindent »vörösnek« lás-

²³ „Ez rendjén is lett volna – a lovagiasság íratlan szabályai szerint –, de: elkövette azt az apróka hibát, hogy nem írói álkeresztnevéen szólította meg jegyzetében a kolléga urat, hanem ismert polgári köz- és váltóügyvéd gyanánt, emígyen: »Kedves Jakab!« Azaz némelyek szerint »lejakabozta!« Nos, ennek alapján könyvelték el nyomban néhányan Dsida Jenőt antiszemitanak.” Panek Zoltán: *Dsidaiáda*, in Látó, 1996/8–9., 59.

²⁴ Szilágyi, i. m., 4.

²⁵ Vö. „Panek Zoltán Dsida Jenővel kapcsolatban hivatkozik Tóth Árpádra, Babitsra, Kosztolányira. Elfelejtkezik azonban Babits bátor háborúellenes kiállításáról, a népek fáradtságát nyíltan kimondó Húsvét előtt című verséről, amely akkoriban, az első világháború végén, politikai tettek is beillett. Elfelejtkezik Tóth Árpád bátor viselkedéséről a kommün idejében, elfelejtkezik arról, hogy Tóth Árpád a fehéralom idejében, az egész Horthy-korszak alatt, amíg élt, belső emigráns, megtört szívű ember maradt.” *Uo.*, 4.

²⁶ *Uo.*, 4.

²⁷ A szerző lábjegyzetet közöl a könyvben, s ebben utal az 1956-ban, közvetlenül a Panek-cikk megjelenése után írt cikk visszautasítására: „Ezt a Dsida Jenőről szóló írást az emlegetett fiatal cikkíróval egyetértő szerkesztők nem közölték.” Méliusz József: *Vigyázat! Hamis angyal*, in *uó.*: *Kitépett naplólapok*, Bukarest, Irodalmi Könyvkiadó, 1961, 323–331.

sunk, ami a történelem tükrében, az irodalomban fehér volt.”²⁸ A Szovjet Kommunista Párt XX. kongresszusáról van itt szó, melyen megtörtént a sztálini politika elítélése, s ekkor sokan abban reménykedtek, hogy esetleg kulturális téren is enyhülés tapasztalható majd, ami részben be is következett. Méliusz később, a közelmúlt irodalmáról közölt cikkében (már 1957 tavaszán) – melyben a megtevélyedett írókat is felelőlegesen²⁹ – is felszólítja a kortársakat arra, hogy ne tartsanak immár mindent elfogadhatónak, ideologikusan megalapozottnak: „A szocialista humanizmus, a szocialista kultúra jogosan tart igényt mindarra, ami érték, és valóban emberi, de semmi sem állhat távolabb teljességre törekvő kulturális forradalmunktól, mint a múlt hamis »értékeinek«, vagy az apolitizmusnak a restaurálása.”³⁰

Méliusz a fasizmus és a kommunizmus szembenállására alapozza egész mondanivalóját. Minden kijelentésével a kommunizmussal szemközti oldalra állítja Dsidát³¹, s itt elsősorban az újságíróról kell beszélnünk, mivel az életmű, a költészet szinte meg sem jelenik. Negatívumként tűnik fel Méliusznál Dsida vallásossága is, mely az eddigiek során még nem került be az érvek sorába,³² azonban itt már ez is felhozható vádként, sőt, katolikusága kapcsán azt is felelőlegesen, hogy Dsida azok oldalán állt, akik lelőtték Garcia Lorcát: „De Dsida Jenő ebben az időben ahhoz a reakciós katolikus arcvonalhoz tartozott, ahonnan a fasiszták a katolikus José Bergaminra lőttek – hogy ne a polgári radikálisokat, a baloldali szocialistákat, de különösen ne a kommunistákat emeljük ki elsősorban. Ebben a nem csupán fegyveres, de gigászi szellemi harcban is a magukat Dsida Jenővel egymódon katolikusoknak vallók gyilkolták meg Garcia Lorcát.”³³ Nem kell tehát túlzottan csodálkozni, hogy az *Utunk* szerkesztősége megtagadta a Méliusz-cikk közlését, hiszen túlzó és gyűlölködő kirohanásait ők sem vállalhatták. Természetesen ezen írás szerzője sem hagyhatta ki érvrendszeréből a Markovits-féle levelezést³⁴, s Szilágyi Andrásához hasonlóan bármilyen, a kánonban szilárd hellyel ren-

²⁸ Uo., 323.

²⁹ „Pártunk helyes kulturális politikájának eredményeként kitarultak az ablakok a világ és a múlt valószínű értékei felé. Bennünket közelebből irodalmi múltunk érdekel, a hazai magyar irodalom közel negyven esztendejének reális és teljes képe; még azok az írók is érdekelnek, akik szemünkben és objektíven politikai eltévedéseikkel maguk szálltak szembe művük emberiségével.” Méliusz József: *Közelmúltunk irodalma*, in *Utunk*, 1957/13.

³⁰ Uo., 4.

³¹ „Haladó az az író, aki művével, ezt fedező erkölcsével, egész emberségével a haladást szolgálja, vagy legalábbis kimutatható művében a haladás eszményei irányában való fejlődése. Dsida Jenő egy olyan nagy jelentőségű történelmi és irodalomtörténeti korszaknak volt a költője, amikor a haladás és a fasizmus, a költészet vetületében is, életre-halálra menő harcot vívott.” Uő.: *Vigyázat! Hamis angyal*, 324.

³² „Mindjárt kiderül, hogy Dsida, a Marx előtti filozófia értelmében, metafizikus szellemi irányzatot szolgál. Mint katolikus költő, művében központi helyet foglal el a feltételezett »érzékfölötti lényeg« közvetítése. Tehát egy vélt lázalom »megragadása« a metafora segítségével. Dsida idealista volt a velejéig, mégpedig elsőrendűen és hangsúlyozottan fideista, a katolicizmus ebből következő minden vonásával, még ha oly elbűvölően fogócskázott is verseiben az angyalokkal, melyeket némi pogánysággal – elvégre bűnnel születünk – verseiben még ágyába is becsalogott.” Uo.: 324.

³³ Uo., 325.

³⁴ Vö. „Tényleg nem sürgette a zsidók lemészárlását verseiben, mint egy-két »magyar« költőtársa; nem követelt ringó, lengő lírájában kötelet a kommunistáknak. Igaz. Épp csak Markovits Rodiont, a remek Sánta farsang íróját »jakabozta« le hírhedt lapjában, amiért az az öszövétségi hitűekhez tartozott, ami nem tetszett egy ilyen finom és olyan nagyon katolikus, nagyon nemzeti érzésű költőnek, amilyen »lényegében és fő vonásaiban haladó«-nak titulált Dsida Jenő volt.” Uo., 326.

delkező költővel való összehasonlítást is támadott³⁵, ugyanakkor véleményem szerint Méliusznál sokkal érdekesebb az a kísérlet, melyben a szerző megpróbálja teljesen öszszemosni a két világháború között életre kelt fasiszta ideológiát a vallással. Retorikailag úgy helyezi egymás mellé a kettőt, mintha azok egymástól elválaszthatatlanok lennének, vagy legalábbis egymásból következnének: „Mindezek ellenére Dsida 1932-ben nagyon is pontosan tudta, hogyan állnak a világ dolgai, szenvedélyesen érdekelte a politika. Tudta, mi a vörös és mi a fehér. Annál komolyabban kell vennünk a Hitler uralomra jutása után előretörő erdélyi klerikális fasizmussal való együttműködésének idején képviselt ellenséges eszméit. Ezek korántsem voltak »ösztönösek«. Dsida tudatos szemléletű író volt, és közíróként tudatos politikus volt.”³⁶

Szintén érdekessége miatt érdemes ismét megemlíteni Méliusz már idézett, 1957-es cikkét – mely szorosán nem kapcsolódik a Dsida-vitához –, melyben még mindig a kommunista retorika és ideológia szerint kísérli meg értékelni a közelmúlt irodalmát, azonban már sokkal megengedőbb, és a politikai érvek mellett szerephez jutnak irodalmi értékszemponatok is: „Dsida Jenő körül megindult a vita. És ez bár helyes, mégis vigyázzunk: ne hamisítsunk, ne kíséreljünk meg most már mindenkit vörösre vagy rózsaszínűre festeni, mint ahogyan az Dsidával történt legutóbb, és ami ellen elsősorban ő tiltakozna. De mérjük le a művet is és az embert is. Elsősorban a művet, mert az mondja a legtöbbet az íróról és embersége mélységéről. És le kell mérnünk és ismertté kell tennünk Reményik Sándor költői arculatát is, de akárcsak Dsidánál, kihántva maradisága, téves tartalmi és eszmei ellentmondásai közül a humanizmusát.”³⁷ S ennek a cikknek köszönhetően a korábbi támadóból támadott lesz, hiszen nem sokkal később az *Utunk* hasábjain Izsák László esik neki Méliusznak, mivel szerinte a szerző összemosza a fasizmust a kommunizmussal(!)³⁸

Láthattuk, az *Utunk* szerkesztőségének jó okai voltak, mikor visszautasították Méliusz József a Dsida-vitához készített cikkét, hiszen az írás meglehetősen elfogult, s még a korabeli kontextusba ágyazva is túlzottan politika irányította írás. Mindez persze azt is jelzi számunkra, hogy a szerkesztőség nyitva kívánta hagyni a vitát, nem állt szándékában egyértelműen politikai vonatkozások szerint megítélni Dsida költészetét, s a későbbi hozzászólóknak köszönhetően lassan – ha csak részben is – az irodalom területére került a vita fő csapásvonala.

³⁵ „Nem kétséges, hogy sem egyikkel, sem másikkal [József Attila, Radnóti Miklós] semmilyen vonatkozásban nem erőszakolhatunk ki párhuzamot. Márpedig ha a harmincas esztendőben fellépő költő és költészete sem eszmei, se művészi, sem erkölcsi vonásaiban nem mutat érintkezési felületet eme két, normáinkat megszabó költő eszméiből következő művészetével, akkor végérvényesen kimondható az ítélet: nincs alap arra, hogy haladónak nevezzük. Feltéve, ha, mint e fiatal író teszi, fel nem borítjuk irodalomtudományunk kategóriáit. Ezt pedig józan ésszel aligha kérheti Dsida Jenő ébresztője.” *Uo.*, 329.

³⁶ *Uo.*, 330.

³⁷ *Uo.*: *Közelmúltunk irodalma*, 5.

³⁸ „Ami Méliusz módszerét illeti, láttuk fennebb: Elkeveri a közlemúlt irodalmának baloldalát a jobboldallal. Ebben a Méliusz festette múltban a kommunista Gaál Gábor egyenértékű társra lel a kommunistaellenes Kuncz Aladárban, a fasiszták által meggyilkolt Salamon Ernő és Kovács Katona Jenő a fasizmus felé hulló Dsida Jenőben. *Méliusz sajátos beállításában minden különbség, minden ellentét feloldódik valami közös erdélyi humanizmusban, amely elmosza a határokat az erdélyi magyarság két kultúrája, a haladó, a dolgozó oldalán lándzsát törő, és a haladást gátló, gyakran csak önámító, de gyakran népámító irodalma között.*” Izsák László: *Amivel lehetetlenség egyetérteni (Szélgjegyzetek Méliusz József cikkéhez)*, in *Utunk*, 1957/26., 8.

Az ideológia áttörése (?)

Panek és Szilágyi után Szócs István szólalt meg, aki a tisztán politikai irányba és Dsida publicisztikai munkássága felé terelt vitát megkísérelte visszaszorítani a helyes mederbe, azaz Dsida költészetéről értekezett. Szócs nemcsak Dsidát, hanem Panek Zoltánt is „védelmébe” veszi, mikor megállapítja, hogy a vitaindító cikkben szó sem volt Dsida publicisztikájáról, Panek egyértelműen a költő lírai remekműveit kívánta előtérbe helyezni.³⁹ Másfelől világosan kifejti, és felhívja a figyelmet arra, hogy különbséget kell tenni publicisztika és költészet között: „Egy valakinek két különböző értékű arcával van tehát dolgunk. Panek a fontosabbra, tehát az igazira, a költőre akarta felhívni a figyelmet. Szilágyi a gyengét, az esetlegest, az értéktelent akarja elének tárnai, nyilván azért, mert ezt tartja lényegesnek Dsida életművéből. Ő ezt így nyíltan nem mondja ki, de erre vall a cikk címe: Tévedtünk volna? Tévedtünk volna, amikor Dsida Jenőben nem láttuk meg a költőt, csak a klerikális újságíró? Egy ilyen kérdés, alatta olyan megjegyzésekkel, és olyan szenvedélyes, vádoló hanggal, nyilvánvalóvá teszi a kereken ki nem mondott, de csalhatatlan meggyőződésre támaszkodó választ: nem tévedtünk.”⁴⁰ Ennek a különbségnek a kifejtése adja a Szócs-cikk fő mondanivalóját, melyben a szerző nem csupán Szilágyit támadja, hanem közvetve a mindent irányító diskurzust is. Amellett, hogy utal Szilágyi tévedésére⁴¹, élesen támadja azt a felfogást is, mely nem tesz különbséget irodalom és nem irodalom között: „Szilágyi tévedése véleményem szerint az, hogy cikkében lemondott arról, hogy egy költőt a versei alapján értékeljen. Ez olyan hiba, amit nem először követtek el és nem csak Szilágyi; általában az irodalmat mint *nem irodalmat* ítélni meg, ez a sematikus irodalomszemlélet kulcsa.” A sematikus irodalomszemlélet bírálata történik itt meg, s egyúttal Szócs különválasztja a szerzőt a művétől, s a kettőt külön kezeli. Szócs ezen kísérlete azért nagy jelentőségű, mivel itt az egész korabeli diskurzus irányultságát próbálja meg felülírni. Hiszen mindaz, amit a szerző javasol, nem más, mint az irodalom pusztán irodalom-immanens kategóriák szerint való megítélése, s ez teljességgel szemben állt a fennálló rendszer elképzeléseivel. Dsida költészetét elhatárolja a faszisztától⁴², s a verseiben megjelenő emberszeretetre helyezi a hangsúlyt; Szócs voltaképp a forradalmi eszméktől is távol tartja Dsidát⁴³, mely gesztus egyszerre lehet belátó és megengedő a rendszer irányába, másrészt pedig ezzel inkább a tényleges irodalomtörténeti helye felé tolja a költőt.

³⁹ „Panek nem a *Páosztortúz* vagy az *Erdélyi Lapok* egykori szerkesztőjét idézte, nem annak akart emléket állítani, nem azt értékelte, hanem a méltatlanul elhallgatott (elhallgatott, de el nem feledett) költő műveinek újrakiadását és értékelését kérte. Ezzel szemben Szilágyi nem tud, vagy nem akar semmi érdemlegeset mondani a költőről, hanem ehelyett benyújtja az *újságíró* káderlapját, ami, sajnos, mit tagadjuk, elég rossz.” Szócs István: *A Dsida-érem másik oldala*, in Utunk, 1956/42., 4.

⁴⁰ *Uo.*, 4.

⁴¹ „Szilágyi András nem tudja szétválasztani Dsida irodalmi jelentőségét közéleti szereplésétől.” *Uo.*, 4.

⁴² „Mi a csodálatosan finom, éteri érzések s a meleg, mély humánus költőjét – még ha annyira elégikus költőjét is – ismertük meg benne és nem az állítólagos vad klerikáló-fasiszta újságíró. És kétségtelen, hogy a mi képünk igazabb és értékesebb, tehát *ezt* érdemes megőrizni és nem a másikat.” És később: „Azt állítja továbbá Szilágyi András, hogy Dsida Jenőnek része volt a faszizmus terjesztésében. Erre csak egy bizonyítékot hoz fel, azt a bizonyos jakabozást, azt akarva ezzel érzékeltetni, hogy Dsida gúnyos, alantas újságírói hangot használt. Nos, nem ismerjük pontosan a körülményeket, de ez még sehogy sem lehet bizonyíték a fasisztság mellett!” *Uo.*, 4.

⁴³ „Azt, hogy Dsida nem közeledett a haladó mozgalmakhoz, bizonyos fájdalmas szomorúsággal és szégyenérzettel vesszük tudomásul. De mégis vigasztal az, hogy mint költő nem szolgálta ki verseiben az uralkodó köröket, (mint ahogy Szentimrei Szilágyi által idézett versében állítja).” *Uo.*, 4.

Szócs tehát cikkében nemcsak a Szilágyi felsorolta vádakat utasítja vissza, hanem burkoltan a rendszert és az egész irodalmi hagyomány kezelését irányító diskurzust is kritikával illette. Még azt is megengedi magának, hogy egészen az 1989-es rendszerváltozásig tabunak számító *Psalmus Hungaricus* című Dsida-verset is védelmébe vegye, ahogyan azt a következő megszólaló, Páskándi Géza is megtette: „Egyedül a Dsida egész költészetének szellemétől elütő s a kötetbe saját maga által föl nem vett *Psalmus Hungaricus*nak van néhány olyan sora, amely, elvonatkoztatva a költő érzelmi kataklizmájának hangulatától, elfogadhatatlan ugyan, de még e versre sem lehet rámondani, hogy sovíniszta.”⁴⁴

A Szilágyi- és a Szócs-írások kapcsán előrehozhatjuk Szentimrei Jenő írását, ami ugyan Páskándi cikke után jelent meg, de leginkább az előbb említett két szerző írásaihoz kapcsolódik. Szentimrei azt kifogásolta, hogy a megszólalók nem néztek pontosan utána a tárgyalt témának, s csak felületesen érintik azt: „Nem elmélyült vita ez, amit ők folytatnak Dsida Jenő eszmei és művészi hagyatéka fölött. Csak amolyan patvarzkodás. Nem elegendő szabadjára engedni a harci kedvet, egymáshoz fércelni néhány hirtelenében összekapkodott adatot, érvet és piacra dobni eldologozatlan konfekcióárúként.” Szentimrei azt is felrója mindkét szerzőnek, hogy az ő versét használták tanúnak Dsida ügyében⁴⁵, akit alapvetően inkább véd írásában, mint támad. Ugyan megjegyzi: „Ha vitatkozni akarnék, csak annyit szeretnék Szócs Istvánnak a figyelmébe ajánlani, hogy költőt az embertől elválasztani nem lehet. Még kevésbé az újságírótól, a közéleti embertől.”⁴⁶, azonban Szentimrei is elsősorban a irodalom mellett teszi le a voksát, s Dsida költészetére szavaz: „Ha azt kérdezitek, fejét vegyük-e, vagy az érem írásos oldalát, legszebb írásait válasszuk, habozás nélkül az írásra kell szavaznom.”⁴⁷

Páskándi Géza hozzászólásának fő mondanivalója az írás címében is szereplő kortárs elfogultság. Ahogyan Szócs István is, ő is szinte evidenciaként kezeli Dsida lírai életművének jelentőségét, s elsősorban Szilágyi Andrászt támadja meg, s rója fel neki, hogy nem tud elszakadni attól a szemponttól, mely csupán a politika felől tudja megközelíteni a költészetet. A kortársi elfogultság mellett Páskándi a hangsúlyt a forma és a tartalom összhangjára helyezi, s kritikával illeti azt a gyakorlatot, mely ennek nem tesz eleget: „A TARTALOM ÉS FORMA viszonyának dialektikájával kapcsolatban az utóbbi években számos elméleti visszaélés történt. A tartalom elsődleges jelentőségének kizárólagos hangoztatásával a forma szerepét irodalomtörténeti gyakorlatunk alábecsülte.”⁴⁸ Az első olvasásra látszólag irodalmi síkon mozgó kritika az ezek után következő megállapítások fényében – ahogyan ezt Szócsnál is láttuk – továbblép, s a regnáló diskurzus ellen fordul: „És sok kistehetségű író is a »jelentős író« irodalomtörténeti rangjára emelkedhetett, ha volt néhány olyan szociális gondolata, amelyekkel amúgyis igaz, amúgyis bizonyított marxista igazunkat alátámaszthattuk.”⁴⁹ Fel kell fedeznünk azt is, hogy itt a szerző csupán belső kritikát tud megfogalmazni, azaz nem léphet ki a diskurzusból, nem tagadhatja meg

⁴⁴ Uo., 4.

⁴⁵ „A megtépzott harmadik adott esetben én vagyok. Nem kevesebbet állít rólam Szócs István, csak azt, hogy tudva valótlanul írtam Szilágyi András idézte, húsz évvel ezelőtt kelt versemben. [...] Kezdetben amolyan dokumentumpótlék valék Szilágyi István kezén, ki jónak látott előkaparni a múltból és harci fegyverként megforgatni, hogy végérvényesen lehetetlenné tegyen egy jobb sorsra érdemes költőt.” Szentimrei Jenő: *Fej vagy írás? – A Dsida-érem megnyugtató oldala* –, in Utunk, 1956/44., 2.

⁴⁶ I. m., 2.

⁴⁷ Uo., 2.

⁴⁸ Páskándi Géza: *Dsida és a kortárs elfogultsága*, in Utunk, 1956/44., 6.

⁴⁹ Uo., 6.

az ideológiát, hanem csak néhány olyan káros elemét sorolhatja fel, melyek az irodalom értelmezése szempontjából tévútra vezethetik az elemzőt.⁵⁰ Szócshöz hasonlóan Páskándi is kitér arra, hogy Panek nem a publicista Dsidát kívánta ébresztetni, hanem a költőt, s szintén az előző megszólalóhoz hasonlóan védelmébe veszi a *Psalmus Hungaricus* című verset: „Panek Zoltán *Dsida Jenő ébresztése* című cikkében nem említette meg, hogy Dsida újságírói tevékenységében bizonyos retrográd vonás húzódik végig. De hiszen Panek célja csakis a lírikus Dsida »ébredtetése« volt. Azt sem említette meg, hogy van Dsidának egy, egyetlen verse, a *Psalmus Hungaricus*, amelyre rá lehet fogni az irredentizmust, (én viszont azért nem fogom rá, mert véleményem szerint sokkal bonyolultabb a kérdés, semhogy egy ilyen jelzővel agyon lehessen ütni).”⁵¹ Szilágyi cikkében erősen támadta Panek azon megállapítását, miszerint Dsida haladó és forradalmi költő lenne. Páskándi óvatos játékot játszik, félig Paneknek, félig Szilágyinak ad igazat; részben elutasítja Dsida forradalmiságát, és ebben az értelemben vett haladó szellemét, azonban ugyanitt már össze is köti Dsida emberzeretétét egy univerzális humanizmussal, melyet még a kommunista ideológia szempontjából sem lehet negatív tulajdonságként értékelni.⁵² Páskándi következő briliáns retorikai fogása az volt, mikor Dsida vallásosságát és ennek a vallásosságnak a lényegét összevonja és átváltja a kommunizmus ideologikus mondanivalójára: „Nem nehéz a »templom« és a »meghitt házikó« kettős szentségének szimbólumában az ember megváltoztatásának elsőleges szükségéről szóló elméletet felismerni, hogy: majd a lélekben megváltozott ember fogja a világot megváltani, illetve a mi terminológiánk szerint: megváltoztatni. Igen, távol áll ez a világ forradalmi megváltoztatásának elméletétől, a mi eszméinktől. Dsida költői gondolatmenete ez: az ember otthont épít, s önmagában megtisztulva az erkölcsi nemesség minőségileg magasabb fokán »meggyógyítja a világ kelését.«” Emlékezzünk csak vissza Méliusz cikkére, melyben a szerző hasonló dolgot visz véghez, csak hogy teljesen ellenkező előjellel: a vallás és a fasizmust mossa egybe. Igaz ugyan, hogy Páskándi nem tesz egyenlőségjelet az egyházi tanítások és a kommunista ideológia közé, azonban világosan kihallható a mondatokból, hogy az elérendő cél hasonló. Ezzel a retorikai fogással Páskándi intenciója az lehetett, hogy elkülönítse a vallást a fasizmustól, melyek a vita során egészen közel kerültek egymáshoz, s így a vallás értékeit, és ezzel Dsida költészetének vallásos jellegét újra legitimálja a diskurzus számára.

A vita eddigi szövegei közül leginkább ennek az írásának sikerült teljesen elkülöníteni a költőt művétől, mivel Páskándi felismerte azt aényt, hogy ezen megoldás vezethet talán legkönnyebben célhoz. És azt is érdemes megjegyezni, hogy a megértés fontosságának kihangsúlyozásakor – a szerző szerepének lecsökkentésével – Páskándi nemcsak irodalompolitikai mondanivalóját kívánta alátámasztani, hanem mindezzel már az irodalomértelmezés terén is előremutatott, hiszen minden befolyásoló tényezőt megkísérelt kizárni az elemzés teréből: „Súlyosan téved Szilágyi András. A kortársi emlékezet csalhat, apróka sértődések megnőhetnek örök sebbé is valakivel szemben, de még ha nem is csal a kortár-

⁵⁰ Vö. „Részben tehát a tartalom és a forma dialektikája körüli nem marxista, nem alkotó irodalomtörténeti gyakorlat, másrészt pedig az objektívista irodalomszemlélet elleni harc jelszavának vaskalapos alkalmazása okozta az ilyen szellemi károkat.” *Uo.*, 6.

⁵¹ *Uo.*, 6.

⁵² „Panek azt írja cikkében: »nemezszer félreérthetetlenül forradalmi érzéseket és gondolatokat fejezett ki.« Ezt így, ilyen kategorikusan megfogalmazva én sem írhatom alá. Mert bár Dsida az *Amundsen kortársá*-ban heroizálja a kistisztviselőt, akinek a munka kötelesség, ez még nyilván nem forradalmiság, viszont: *humanizmus*.” És később: „S lényegileg itt és ebben adok igazat Paneknek, mert ő tulajdonképpen mégis inkább haladónak nevezi Dsida költészetét, amint ebből az idézetből is kitűnik: »nem forradalmár művész, de lényegében és fő vonásaiban mindig haladó«, mert humanista, tenném hozzá – és joggal – ehhez az idézethez.” *Uo.*, 6.

si emlékezés, s az illető valóban jellemtelen ember volt is – a mű beszél, és csakis a mű! A kortársi emlékezet, már megbocsásson Szilágyi András, az irodalomtörténet értékserpenyőjében csak harmad-negyedrangú.”⁵³

Ideológia és irodalom között

A Dsida költészete körül kialakult vitát Földes László zárta le az *Utunkban*, s tanulmánya, melyet négy részben közölt a hetilap, a vita legátfogóbb és legizgalmasabb írása. Földes, aki ekkor az *Utunk* főszerkesztője is egyben, különleges helyzetben volt: valójában az ő irányítása alatt indult el és zajlott le a polémia, tehát diskurzusteremtő és irányító pozícióval rendelkezett. Tanulmányának az első pillanattól kezdve érezhető intenciója a vita irodalmi területre való irányítása. Nem bocsátkozik politikai adok-kapokba az előtte hozzászólalók kapcsán, amit voltaképp egyetlen előtte megszólaló résztvevő sem tudott vagy akart elkerülni. Az eddigi megszólalók mindegyike kihasználta valamilyen módon a politika nyújtotta lehetőségeket: ki Dsida ellen fordította ezeket (Szilágyi András, Méliusz József), ki inkább az irodalom ellenpontjaként definiálta mindezt, s hangsúlyozta az irodalom középpontba helyezését. Földes írásában kezdetektől fogva arra törekedett, hogy Dsida költői életművét tárja az olvasó elé, s ennek elemzésén keresztül mutassa be és értékelje költészetét, s ezzel együtt természetesen a hagyományban és az irodalomtörténetben való helyét is megkísérelte kijelölni: „Kiadhatjuk Dsidát a helyesen értelmezett »könyvű, halk beszéddel« is. Annak ellenére is. Legfeljebb nem úgy, hogy ráfogjuk: Dsida a miénk. Inkább úgy, hogy megvizsgáljuk: mi az, ami Dsidából a miénk.”⁵⁴ És ez a vizsgálat nem csupán szószaporítás, nem is politikai vizsgálatot kell értenünk ezalatt, hanem Dsida megjelent kötetének tényleges elemzését. Természetesen azt le kell szögeznünk, hogy habár Földes értelmezései az irodalom felől közelítettek, a szerző mégsem zár(hat)ta ki teljes mértékben az ideológiát, hiszen az adott diskurzusból ő sem tudott kilépni.

Földes tanulmányának első részében összefoglalja a vita eddigi eredményeit, majd egy tágabb értelmezési mezőbe helyezi Dsida költészetét. Az eddigi értelmezők által előrangotott hasonlítások nála már nem pusztán formai egyezések, hanem itt egy sokkal összetettebb poétikai és természetesen politikai rendszer része lesz Dsida költészete és esztétikai hitvallása: „Ez a versben megfogalmazott igény első pillantásra csupán a formára vonatkozó esztétikai programnak hat, de a tüzetesebb vizsgálódás rávezet, hogy annál jóval több. A tartalomra, a költői témára és eszmevilágra vonatkozó esztétikai program. S amiből az utóbbi is következik: társadalmi, politikai program. A vers 1937-ben íródott, de szemléletének törvényei az 1927-es Ady-revízióban keresendők. Ekkor jelent meg Makkai Sándor kísérlete Ady revíziójára, a Magyar fa sorsa. [...] Dsida költői műve ugyanis nem érthető meg a Makkai (és a Kosztolányi) féle Ady-revízió történelmi háttérének ismerete nélkül.”⁵⁵ Mint látható, Földes sem tud teljesen megszabadulni a politika diktálta szemponttól, azonban szerzőnk elsősorban a szövegekből indul ki, s nem Dsida közéleti szerepvállalása felől közelít.

A szerző végigveszi Dsida összes megjelent kötetét, s mindegyiket elemzi. Az elemzésekben rámutat arra, hogy például a *Leselkedő magány* kötetet már a kortársak, mi több, az azonos politikai oldalon állók is kritizálták: „Reményik jóváhagyóan, Molter kritikailag,

⁵³ *Uo.*, 6.

⁵⁴ Földes László: *Dsida Jenő költészete (I)*, in *Utunk*, 1957/38., 8.

⁵⁵ *I. m.*, 9.

Rónay az értékítélet eklektikus megkerülésével mondja ugyanazt: homályban tapogatózó, szomorúságban fulladozó, misztikus-irracionalis lélek sóhajt a *Leselkedő magányban*.⁵⁶ A kötet elemzése után egyfelől bizonyítva látja, hogy semmilyen eszme, de még érzelmevilág sem bontakozik ki ezekben a versekben, másfelől Dsida költészete egyfajta befelé forduló halálvárásban, túlvilág felé való vágyakozásban merül ki az első kötetében.⁵⁷ Hamarosan viszont azt a megállapítást teszi, hogy csak azért, mert egy költőnek más a világról alkotott képe, mások a cél megvalósításához használt eszközök, még nem lehet elvetni, mint ahogyan Dsidát sem: „Mit mondhat számunkra egy más világnézeti alapokon álló, de ellentmondásmentes világnézetű költő az ellentmondásos világról és önmagáról? Megszoktuk, hogy úgy tekintsük a költői művet, mint iránytűt, amelyik jelzi, merre van a cél, merre kell mennem. Ha így tekintjük, – elvethetünk minden költőt, aki századunkban nem vallotta a munkásosztály világnézetét, és minden múltbeli költőt, aki nem vallotta a mindenkori leghaladóbb világnézetet. De tekinthetjük úgy is a költői művet, mint iránytűt, amelynek nem követem ugyan az útjelzéseit, céljelzéseit, de leolvashatom róla (ha tudok bänni vele), hol vagyok, és hol van hozzám viszonyítva az út, hol vannak mások, és hol van hozzájuk viszonyítva az út. Iránytűm nemcsak célt mutat, de végigvezet egy tájon is. Ha így tekintjük a költő művét, magunkévá tehetjük minden költőből azt, amit világnézete megengedett neki meglátni, a világ és önmaga ellentmondásaiból és harmóniájából. Márpedig így kell tekintenünk a költői művet.” A fentebbi idézet talán a legizgalmasabb kijelentése Földes írásának, hiszen arra utal itt, hogy nemcsak a kommunista ideológia termelte értékek számítanak, s mindebből az aktuális diskurzusból való kilépés lehetősége is körvonalazódik. Hiszen ha megengedett, hogy másfajta esztétikai kategóriákat és értékeket is figyelembe vegyünk, sőt, értékeljünk, akkor ebben a pillanatban relatívvá válik a saját diskurzusunk is, hiszen az egy kívülálló számára szintén csupán megfontolandó, figyelembe vehető értékhalmoz.

Lényegesen több megőrizendőt talál Földes a *Nagycsütörtök* című kötetben, ahol egyes versek elemzésébe külön belemegy. Elsősorban azt kritizálja Dsida első két köteté kapcsán, hogy a költő figyelme folyamatosan az ég felé fordul, s ha nem is minden esetben történik ez vallásos meggyőződésből, mégis erőteljesen rányomja bélyegét a mondanivalójára; a hétköznapi valósága felé forduló szocreál költészetideál felől természetesnek mondhatók Földes kritikai észrevételei, melyek azonban bizonyos erényeket is kiemelnek. A *Nagycsütörtök* című vers kapcsán megjegyzi, hogy ha világnézeti téves úton jár is a költő, észrevételei, érzelmeinek borulátása mégis magával ragadó és értékelendő.⁵⁸ Dsida költészetének lényegét depolitizáltságában látja, s véleménye szerint a társadalmi problémák iránti érzéketlensége alapján véve előnyére válik, mivel így nem tudta kihasználni

⁵⁶ Földes László: *Dsida Jenő költészete (II)*, in Utunk, 1957/39., 4.

⁵⁷ „Gondolati elemeket, tehát szűkebb értelemben vett »eszmét« eddig megvizsgált verseiben nem találtunk. Amit eddig láttunk, az nemcsak hogy nem gondolati költészet, de még a reflexív költői hajlandóságnak sincsenek meg benne a csirái. Am a lírai eszme nem csak gondolat. Az éppen annyira érzelem, hangulat is. Nos, az eddig vizsgált versek a további szűkítést indokoltta teszik. Érzelmi világot feltáró lírai vallomással eddig szintén nem találkoztunk.” *I. m.*, 5.

⁵⁸ „A költő nem látja azokat, akik nem alusznak átokverte, súlyos és tehetetlen álomba bódultan, nem látja azokat, akik éberen vigyázzák Péter, János, Jakab és Máté álmát és az apostoli tehetetlenségben alvó nép sorsát. Verse fatalista és borulató. De ez a fatalizmus a nyomor és a megtörték tehetetlensége látásából fakad, és elegendő ahhoz, hogy szívbe markoló sötét víziót fessen arról a valóságról, amelyet az emberiség sorsáért harcoló épp úgy átkoz, mint a fatalista. Igazmondásának köre ismét tágabb, mint világnézetéből fakadó tévedésének köre. Az emberiséghez hű érzelmei ismét megrendítőbbek, mint érzelmeinek hamis árnyalata.” Földes László: *Dsida Jenő költészete (III.)*, in Utunk, 1957/40., 8.

a jobboldali, fasiszta propaganda.⁵⁹ Éppen ezen „társadalmi érzéketlensége” miatt érzi hiteltelennek a *Bútorok* című verset, melyet végül nemcsak tartalmi mondanivalójának hiteltelensége miatt kritizál, hanem egyúttal expresszionista-avantgárd formavilága miatt is, melyet a korabeli irodalmi diskurzus meglehetősen kétkedve kezelt.⁶⁰ A *Bútorok* mellett említi hiteltelensége kapcsán a *Psalms Hungaricus*, melyet szintén hamisnak vél: „Jóval később írja, a nacionalista, revizionista körök hangulatának erkölcsi-politikai nyomását jelző *Psalms Hungaricus*, amelyet nem is akart verseskötetben megjelentetni. Ez a költemény másodmagával képviseli közvetlenül társadalmi tendenciájú megnyilatkozását.”⁶¹ A *Nagycsüttörtök* című kötet elemzését Földes úgy foglalja össze, hogy a költő „már a földön jár ugyan”, azonban még mindig „égi mércével mér” – azaz a realitástól még nagyon távol áll. Mégis úgy véli, hogy mindazt megéri leszűrni és megtartani Dsida költészetéből, amit a valóságról mond, érdemes meglátni a „háború borzalmait elítélő tiltakozását”, kritikáját a sors elleni küzdelmet feladókról, s amint írja: „Hívó halálvágtyát megtagadjuk, de magunkévá tesszük kísérletes képét arról a világról, amelyben nem lehet élni.”⁶²

Tanulmányának negyedik részében az *Angyalok citeráján* című kötetet elemzi, s igaz ugyan, hogy Dsida költészetének lényegével – „Költészetének tartalmi gerince az élet és az elmúlás eszmei problematikája, a földi valóság és az égi értékek összeegyeztetése”⁶³ – megbékülni nem tud, azonban itt értékeli leginkább líráját. Legnagyobb éreynként említi, az előző két kötethez képest, hogy itt már a földi szférában történnek az események: „Emitt az égi lény a földön embermódra viselkedik, fizikai mivoltában, életélvező vidámsággal, ami túlfeszítettségében szül ugyan egy ízléstelen verset (az első idézet), de nagyjából az egészséges életélvezésnek, a meztelen-tiszta érzékiségnek, az Istennel komázó profánságnak remek verseit szüli.”⁶⁴ Ahogyan a vitában megszólalók közül többen is, Földes is tagadja, hogy Dsida költészete forradalmi vonásokkal rendelkezne, s ezen okból kifolyólag nem tartja megalapozottnak az olyan elődökkel való összehasonlítást, mint Ady vagy József Attila. Az eszmei mondanivaló hiányát tartja talán legnagyobb hibájának, és egyúttal ez az a hiány Földes véleménye szerint, mely miatt Dsida nem emelkedhetett a legnagyobbak közé. Ezzel egy időben viszont elismerően ír formaművészetéről: „Formaművészete lenyűgöző. Dsida a magyar impresszionizmus »könnyű, halk beszédének« művelői között, művészi tökély dolgában a legjelentősebbekhez mérhető. Az áramlat esztétikáját tökéletesen végigvitte költészetében.”⁶⁵ Összességében Földes több olyan elemet kiemelt Dsida költészetéből, melyet a korabeli diskurzus feltételei mellett

⁵⁹ „Az igazi Dsida nem politizál, nem keveredik a társadalmi harcokba. Költői alkatának ez a fogyaté-kossága ilyenformán ellentmondásos utakon előnyére válik. Megmenti ugyanis attól, hogy művészete reakciós társadalmi eszméknek essék áldozatul – tekintetbe véve azt, hogy társadalmi helyzetének és környezetének jobboldali hatása roppant nyomással nehezedett reá.” *I. m.*, 9.

⁶⁰ A *Bútorok* a Dsida-műben idegen, helyét nem találó gondolatöredék. A világgazdasági válság okozta nyomor és az ebből következő politikai radikalizálódás nyomására írhatta a költő. De első pillantásra látszik, hogy nem lelkeből leledzett. A saját érzelmei iránt mindig becsületes és őszinte költőnek kettétörök a hangja, megbomlik a formavilága, amint világnézetétől és temperamentumától oly távol eső forradalmi mondanivalóba gabalyodik.” *I. m.*, 9.

⁶¹ *I. m.*, 9.

⁶² *Uo.*

⁶³ Földes László: *Dsida Jenő költészete (IV.)*, in Utunk, 1957/41., 4.

⁶⁴ *I. m.*, 6.

⁶⁵ *Uo.*

is elfogadhatónak lehetett tartani, s következetesen végigvitte tanulmányában az elején kitzűzött irányelvet.⁶⁶

Mint Földes cikkének ismertetése elején már említettük, a szerző a többi hozzászólóval összehasonlítva másként közelített a témához. Míg a vitázók elsősorban a politika felől közelítettek, addig Földes az irodalom felől kezdte meg elemzését. A politikát és a marxista ideológiát természetesen nem tudta, és nem is zárhatta ki elemzéséből, de még így is jelentős mértékben sikerült lehántania Dsidáról mindazokat a vádakot, melyeket a vita során ráaggattak. Földes talán legnagyobb érdeme abban mutatkozik meg, hogy kimondta: amiért valami nem illeszkedik teljes mértékben az ideológiához, az attól még elfogadható, értékelhető. Megszólalásával és kiemelt szerepével egyúttal mindezt a diskurzus tágitásának kísérleteként is lehet értelmezni, hiszen egy addig tabunak számító költőről és annak költészetéről szolt a vita, s legvégül, véleményem szerint, sikerült Dsidát visszahozni a teljes elfelejtettség homályából. És azzal, hogy kijelentette, más esztétikai mércék és értékek is léteznek, melyek mondanivalója és értékítélete megfontolandó, egyfelől relativizálta saját diskurzusát, s végeredményben nem tagadta meg más diskurzusok létjogosultságát.

A vita tanulságai

A Dsida Jenő költészete körül kialakult vita – ahogyan ezt a bemutatott szövegek is bizonyítják – nem csupán magáról a költőről és lírai munkásságáról szolt. Minthogy az adott korszak társadalmára, és egyúttal kultúrájára erőteljesen rányomta bélyegét a marxista politika⁶⁷, a vita kapcsán jól nyomon lehet követni egy ideológiailag meghatározott, felülről irányított irodalmi diskurzus alakulását is. Az itt megszólaló értelmező közösség, mely alatt nem csupán az *Utunk* szerkesztőségét értem, tisztában volt azzal, hogy írásainak milyen hatásuk lehet, tehát világosan látták, hogy ezekkel az írásokkal nemcsak Dsidáról mondanak véleményt, hanem egyúttal magát a diskurzust is formálják, alakítják. Ahogy Foucault is írta a kommentár kapcsán: „Egyrészt lehetővé teszi új diskurzusok építését, mégpedig korlátlanul: nyitott beszédlehetőséget biztosít a primer szöveg tekintélye, állandósága, az, hogy mindig aktualizálható, sokféle vagy rejtett értelme, az egész neki tulajdonított hallgatag gazdaság. Másrészt a kommentárnak nincs más szerepe – bármilyen technikát alkalmaz is –, csak az, hogy végre elmondja, ami a mélyben már csöndesen

⁶⁶ „Dsida eminens tanuló volt. Amikor révedező hangulatait villantja elő, csak olyan eminens tanuló, aki hátrattet kezekkel, illedelmesen ül az első padban, ám amikor túllendül tétlensége szűk körén, tovább alkotja, amit megtanult. Alkotásai között vannak különleges jelentőségűek is. Kimondhatatlan kár, hogy az irodalom történetében helyet igénylő művészetének nincs semmilyen sajátos erdélyi jellege. Hacsak nem az a tragikus provincializmus, hogy a magyar impresszionista költészet kultúrájának csúcsáig érkező formaművész eszmeileg elmarad kortársai többsége mögött. Ezért csupán jelentős költő. Művészi képességei nagy költővé avathatták volna. Ám Petőfi hagyományain nevelkedett költészetben nem lehet nagyság nagy eszmék nélkül.” *Uo.*

⁶⁷ Vö. „Az irodalompolitikai helyzet nagyjából hasonló volt Erdélyben is, ahol a hatalomváltás után olyan baloldali elkötelezettségű irodalmárréteg jutott hatalmi pozícióba, amelyik elutasított minden »nem osztály jellegű« irodalmat. Gaál Gábor rendíthetetlenül hirdette hatalmi helyzetéből a »tiszta osztályvonal« irodalmát, amelyet Nagy István termelési regényei erősítettek. Az egykori helikoni vonal megszűnt, és majd csak a hatvanas évek derekára/végére, egy viszonylagos rövid enyhülést követően értékelik újra a tabunak számító írókat, mint Dsida, Áprily vagy Karácsony Benő.” Boka László: *A divattól a kultuszig*, in *Kánon és kanonizáció*, szerk. Dobos István, Szegedy-Maszák Mihály, Debrecen, Csokonai Kiadó, 2003, 38–39.

megfogalmazódott.”⁶⁸ A vita résztvevőinek jelentős része végül Dsida rekanonizációját javasolva egyúttal a diskurzus zártságáról is kritikát mondott, s magukkal az írásokkal pedig a fellazítást javasolták, és tették a hozzászólók mindezt úgy, hogy valójában nem léptek ki az adott diskurzus keretei közül. A lehetőségek nem engedték, hogy teljesen más alapról, esetleg ideológiamentesen mondjanak véleményt Dsida költészetéről, viszont így, belül maradva, megtehették azt, amit ha kívülről kísérelnek meg, feltehetőleg szóhoz sem jutnak.

A bemutatott szövegeket elemezve nehéz elkülöníteni általában a szerző tényleges véleményét a kötelezően használt ideologikus sablonoktól, melyek megtartása és alkalmazása jelentette egyúttal a megszólalás lehetőségét is. Sok esetben tetten érhetőek azon retorikai megfontolások is, mikor a szerző bizonyos ideológiai tartalmakat csupán azért használ, vagy vél felfedezni a tárgyalt témával kapcsolatban, hogy mondanivalóját, másrészt a téma jogosságát legitimálni tudja.⁶⁹ Míg a kanonizálást ellenzők a szembenálló politikai ideológiával támadták Dsidát, addig a vita többi résztvevője hol kevesebb, hol több sikerrel, de ugyanarról az ideológiai alapról próbálták meg elemzésükben bebizonyítani, hogy Dsidának igenis helye van a magyar irodalom kánonjában. Érdekes és izgalmas színfoltja a vitának Földes László tanulmánya, amelyben a szerző nemcsak a korabeli ideológia felől kísérel megvédeni Dsida költészetének értékeit, hanem más világnézeti szempontoknak is helyet akar biztosítani, s talán ezzel járult leginkább hozzá, hogy a feszes és meglehetősen zárt irodalmi diskurzus fellazulhatott. (Csupán érdekességként érdemes lenne talán megvizsgálni, hogy Földes László Dsida-vitában betöltött szerepe hozzájárult-e valamilyen módon a nem sokkal a polémia lezárulta után kirobbant Földes László-ügyhöz.)

A vita végeredményben Dsida szemszögéből mindenképpen pozitívan zárult, hiszen nem sokkal később megjelent egy Dsida gyűjteményes kötet (Áprily Lajos válogatásában 1958-ban), s a költő végül – ha nem is megérdemelt és végleges helyére, de – visszakerült az irodalmi kánonba.

---

⁶⁸ Foucault, Michel: *A diskurzus rendje*, in Holmi (ford. Török Gábor), 1991/7., 874.

⁶⁹ Vö. „Azt hiszem, a diskurzusok ellenőrzését lehetővé tevő eljárásoknak egy harmadik csoportja is van. Ezúttal nem a bennük rejlő hatalom korlátozásáról van szó, nem is megjelenésük véletlen szeszélyeinek elkerüléséről, hanem alkalmazásuk körülményeinek meghatározásáról. Vagyis arról, hogy a diskurzusokat tartó egyéneknek bizonyos számú szabályt írnak elő, ekképp nem engedik meg mindenkinek a diskurzusok használatát. Ebben az esetben tehát a beszélő alanyok ritkítása kap nyomatékot. Senki sem hatolhat be a diskurzus rendszerébe, ha bizonyos követelményeknek eleget nem tesz, vagy már eleve nincs feljogosítva arra, hogy eleget tegyen.” *I. m.*, 877.